

Testüingürüa

Oro har, eta xantza da, xiberotarraren ortografia finkatürük da. Euskaltzaindiak gomendatzen dütüan euskara batuaren idazteko arauer jarraikitzen zaie (www.euskaltzaindia.net - Arauak). Haatik, püntü zonbait ez ziren argi. Xiberoa gainti hitz edo aditz jokatü zonbaiten ahozkatzea aski ezbardin beita, düda zonbait baziren bariazione horrengatik. Izkiribatzeke molde hoberena zoin den deliberatü dügü, üsüenik ahozkatze hedatüenaren berrestez. Edo batuaren formaren eta etimologiaren kontüan hartzez. Noiztenka, forma bat beno haboro honartü dügü. Hots, ortografiaren alorrean ere, haütatzeko mementoan irizpide bat beno haboro bada. Prefosta, ikertü ez dügün puntürük ere egoiten da.

Printzipio nausia da ahozkatzea eta ortografia bi gaüza ezbardin direla, lehenak bigerreanean eraginik ükenik ere. Ahozkatzea libreago da. Bena ortografiak ez dü ahozkatzearen bariazionea osoki emaiten ahal. Halere, sinple bada eta ahozkatzeari hüllan bazaio, hobe da ondotik ikasteko eta baliatzeko.

Jean-Louis Davanten aipamen horrek egoera ontsa llabürtzen züan: «*Grafia berria gure eüskalkiari nola behar deiogün aplikatü, orokorki badakigü. Haatik püntü bakant elibatetan arrenküra zonbait egon dira isilpean, aharrarik ez sortzeko, holakorik ez beigünüke behar...*» («Zübereraz nola izkiriba?», 2011, *Euskal Herriko kazeta*).

Gogo honez, xiberotarrez idazten düen, xiberotarra erakasten düen eta xiberotar eüskalzale zonbait lau aldiz bildü gira Mauleko Zerbütügünean püntü horien argitzeko (2012-11-24, 2013-01-26, 02-23 eta 03-30). Parte hartü düenen zerrenda txosten honen ürrentzean dago. 2016ko azaroaren 24ean, berriz, Baionako Euskaltzaindiaren egoitzan talde ttipi bat bildü da beste püntü zonbaiten ikertzeko eta 2017ko maiatzaren 16an Mauleko Zerbütügünean.

Hona lotürük honartürük izan dena.¹

¹ Llabürdürak eta beste: bat. = euskara batua; biak = bi formak honartürük; hobe = bi forma honartürük izanik ere, forma hau hobetsi da; plür. = plürala; sing. = singülarra.

1. Alfabeta (alfabetoa)

• ñ²

Izen arruntak

-ñi ttipizale (ez -in)

amañi, aitañi, amiñi bat, ederñi, pottikoñi, ttipiñi, etab.

ñ-ekin izkiribatzen diren hitzen zerrenda:

ñabo, ñapür, ñikañaka, erregiña, espartiña, iñazi, lamiñak, lapatiña, porrokiña, zartagiña, zikiña, andereño, -ñi-rekikoak, diñagü (eta -ña-rekiko beste adizkiak), etab.

besteak in-ekin izkiribatzen dira;

hein, hoin, zoin, gain, arrain, bezain, üinürri, gaztaina, txainkü, urdaina, etab.

-in / -ina ahozkatzen diren hitzak:

hegazkin(a), panpin(a), urdin(a), sorgin(a), zikin(a)...

Izen propioak (bereziak)

Aña / Aina, Beñat / Beinat, Johaño / Johaine...

Izen ttipiekin libertatea handiago izanik ere, toponimian (toponimoak = lekü izenak) edo familia-izenetan libertaterik ez da:

*Urdiñarbe, ez *Urdinarbe (Euskaltzaindia, 1999).*

Bena *Ainharbe* eta ez **Añharbe*, *Garindaine* eta ez **Garindaño*, *Larraine* eta ez **Larraño* (Euskaltzaindia, 1999)...

• dd, ll, tt

Izen arruntak

-tto ttipizale (ez -ito)

etxetto, gizontto, gogortto, ontsatto, orentto, zakütto, zertto...

dd, ll, tt-ekin izkiribatzen diren hitzen zerrenda:

onddo, llabür, llapi, lloba, botilla, gillikatü, holli, hüllan, ttattit, ttipi, ttottotü, ttuntun, -tto-rekikoak...

besteak id, il, it-ekin izkiribatzen dira:

akülatü / aküilatü, arroila, küilera, oilo, üülü, ürgüülü...

2 Euskaltzaindiak gomendatzen düana: «1. Euskaltzaindiak ontzat hartzen ditu ñ, dd, ll, tt eta x kontsonante palatalen grafiak balio adiezkorra duten kasuetan, hala nola *andereño* (...), *llabur*, *ttantta*, *edder*... 2. Egituraren bidez, aurreko *i*- bokala medio leku batzuetan sortu diren palatalizazioetarako, ordea, *-in-*, *-il-*, *-it-*, *-int* eta *-ind-* erabili behar dira...», *Euskera*, 1979 - 1: 91.

Izen propioak (bereziak)

Allande / Ailande, Panpella / Panpeila / Panpeia, Battittu / Battitu, Maddi...

Izen ttipiekin libertatea handiago izanik ere, toponimian edo familia-izenetan libertaterik ez da.

Ithorrotze, Pettarra, bena Arbaila (Euskaltzaindia, 1999).

• **s / x**

esker, soil, sü...

exker, ixil, ixuri, ixuri, kexü, xuri...

2. Ahozkatze ezbardinak eta izkiribatzea

• **a / e**

arrastelü / arrestelü (biak, bat. arrastelu)

arrastiri (hobe) = arrats + iri « ondoan » (beste hozkatzeak: arrestiri / arristiri)

eskaler / eskeler (biak)

gaztaina (hobe) / *gazteina*

ühaitza (hobe) / *üheitza*

• **e / i**

ebil / ibil (biak)

exker (hobe) / *ixker*

-ra- (aditz arazle/erazle)

eradan (edan + -ra-)

eragin (egin + -ra-), *eragile...*

erakarri (ekarri + -ra-)

eraman (eman + -ra-), *eramaile...*

erakatsi (ikasi + -ra-) / *irakatsi, erakasle / irakasle* (biak)...

erakutsi (ikusi + -ra-), *erakusle...*

• **a / u**

arto, lano

ardu, arratu, miliu, puzu, neskatxuna

• **h kontsonante ondoan** (silabaren hatsarrean)

Izen arruntetan [p^h], [t^h], [k^h] *p, t* eta *k* izkiribatzen dira³: *piko, ikasi, ikusi...*

³ Euskaltzaindiak dio: «1.1. Iparraldeko literatur (sic) tradizioan hainbat hitzetan *kons* + *h* bikoteak agertzen dira: *epher, berthute, urkhatu, senhar, ilhun, orhe, urrhe*. Kontsonante ondoko H horiek baztertzea proposatzen da, *eper, bertute, urkatu, senar, ilun, ore, urre...* idatziz, salbuespenik gabe», *Euskera*, 1979 - 2: 661.

Izen berezi zonbaitetan (toponimoak) *ph*, *th* edo *kh* honartürik izan daiteke: *Atharratze*, *Atherei*, *Ithorrotze* (Euskaltzaindia, 1999).

Bi erranahi ezbardin (l, n eta r ondoan)

Nahasketarik ez bada, *h* ez da honartürik: *arin*, *ele*, *ola*, *soro*...

Halere, bi izen ezbardin, bi erranahi ezbardin bereizteko, *l*, *n* eta *r* ondoan *h* izkiribatzen da.

ala (edo) / *alha* (belhar jate)

aran (ibar), *aran* (herots) / *arhan* (frütü)

belar (boronte) / *belhar* (lantare)

eri (gaitz) / *erhi* (hatz), *erhaztün*

zale (eüskalzale) / *zalhe* (laster)

ero (ertzo) / *eho* (hilaraz); *orit*, *orhit* (memoria) / *ohit* (üsatü)

Izen bereziak: *Ainharbe*, *Arhane*, *Olhaibi*, *Sorholüze*... (Euskaltzaindia, 1999)

• ***h* lehen letra xiberotarrez, batuaz ez**

Xiberotarrez hitz zonbait *h*-ekin hasten dira eta batuaz ez.

Xiberotarrez: *haidürü*, *hanitx*, *haxeri*, *hoin*, *hon*, *honartü*, *hur*, *hürrün*...

Batuaz: *aiduru*, *anitz*, *azeri*, *oin*, *on*, *onartü*, *ur*, *urrun*...

• ***h* lehen letra batuaz, xiberotarrez ez**

Xiberotarrez: *aize*, *aragi*, *azi*, *ezür*, *igitü*, *odei*, *osto*...

Batuaz: *haize*, *haragi*, *hazi*, *hezur*, *higitu*, *hodei*, *hosto*...

3. Ahozkatzearen eragina

• ***i* protetikoa (eufonikoa, epentetikoa) monosilabetan**

sü + *-a* determinazalea [şýja] ahozkatzen da, hiatusaren baztertzeko.

süa (hobe) / *süia*

tüa (hobe) / *tüia*

• ***a + ü* > *ai* diptongoa**

a+ü xiberotarrez *ai* ahozkatzen da.

Batua lagüngarri da diptongoaren izkiribatzeke:

aüzo (bat. auzo, ez *aizo), *belaiün* (bat. belau, ez *belhain, *belhañ edo *belañ), *gaiü*

(bat. gau), *gaiüza* (bat. gauza)

Adizkiak: *haiüt* (ez *hait), *naüzü* (ez *naizü), *naüe* (ez *naie)...

- **i > ü** (asimilazione gibelkaria)

itxüra / ütixüra (biak), bat. *itxura*

Bena *üdüri, üngürü, üngürada, ütsü, ütürri...* (bat. *iduri, inguru, itsu, iturri...*)

zer (ez **ze*, *zer lotseria*)

4. Lexika (*lexikoa*)

- **a / o gibelizkia** (atzizkia)

Izen arruntak: a / o

Aspaldidanik *-a*-rekin erabilik direnak:

kilometra (bat. *kilometro*), *metra* (bat. *metro*), *telefona* (bat. *telefono*), *turisma* (bat. *turismo*)

Beste izenekin bi formak honartürik dira⁴: *alfabeta / alfabeto, ergatiba / ergatibo, organika / organiko...*

Adjektibak: -o

Adjektibak *-o*-rekin beti: *etika* (izen) / *etiko* (adj.), *mekanika* (izen) / *mekaniko* (adj.), *politika* (izen) / *politiko* (adj.), *teknika* (izen) / *tekniko* (adj.).

teknika berria / arrenküra teknikoa; politika problema bat / problema politiko bat

- **-zione gibelizkia**

Latinetik *-tio*, batuaz *-zio*, xiberotarrez **-zione**

apozizione (bat. *apozizio*), *interjekzione* (bat. *interjekzio*), *nozione* (bat. *nozio*), *postposizione* (bat. *postposizio*), *tradizione* (bat. *tradizio*)...

- **-u ürrentzean**

Latinetik *-io, -ionis*, batuaz *-oi*, xiberotarrez **-u**

arratu (bat. *arratoi*), *arrazu* (bat. *arrazoi*), *balu* (bat. *baloi*), *kamiu* (bat. *kamioi*), *xabu* (bat. *xaboi*)...

- **r / rr**

-r-ekin ürrentzen den hitza mügatürik delarik, *-r* doblatzen da:

egür / egürra, haur / haurra, lür / lürra, segür / segürra...

Salbüespenak, monosilaba zonbait:

hur / hura, zur / zura...

⁴ Ikastoletan, halere, *-o*-rekilanko forma erakasten da, gero batuala aisago iragaiteko.

Aldiz *ezari* / *ezarri* (biak honartürrik)

- **-er hitz jesanak**

Halere, hitz jesan horik mügatürrik direlarik, -r doblatze araua ez da betatzen:

eskeler, *eskaler* / *eskelerak*, *eskalerak*

kaier / *kaiera*

paper / *papera*

plazer / *plazera*

- **k / g**

alkar / *algar* (biak honartürrik)

- **d / r**

aide / *aire* (biak)

ahaide (müsika, familiako) / *ahaire* (biak)

apaidü / *apairü* (biak)

- **h? eta non?**

astearte (ez *asteharte, ahozkatürrik izanik ere, *aste* + *arte* beita)

gaiüerdi (ez *gäüherdi, ahozkatürrik izanik ere, *gäü* + *erdi* beita)

haurride (aurhide ahozkatürrik izanik ere)

hilerrri (ilherri ahozkatürrik izanik ere)

- **Asteko egünak**

astearte

igante (bat. igande)

neskenegün (hobe) / *neskanegün*

- **Hilabeteak**

urtaril (bat. urtarril)

barantaila (bat. otsail)

martxo

apirila (bat. apiril)

seteme (hobe) / *setemer* (*bürüül*, *irail*) biarnesetik jinik: *seteme*

setemeraren 3a / *setemereren 3a* (biak)

- **Besterik**

animaleko

bakotx / *bakoitx* (biak)

behar ere *bena halere*

debeiatzen, debeatzen (biak)
elibat / eli bat
eli bat (izen, *bi galtza eli*) / *elibat* (zonbatzale = zonbait, *jente elibat*)
entelegüa (batuaz: ulermena), *entelegatü*, *entelegatzea*
testu entelegüa: compréhension de texte
kültüra (*kültür ez), *literatüra* (*literatür ez),
nihau / nihaur, gihau / gihaur... (biak)
txüti (ez *xüti)
zombakia, zombatü, zombat? (batuaz zenbaki, zenbatu, zenbat?)

- **Batuazko hitzak hartürik**

doinü (tonü, aide)
ekintza (egiten dena = l'action) eta *egintza* (eginik dena = résultat de l'action)
eredu (modelo)
ikur (sinbolo, ikurriña bezala)
testu, testü (testo ez)

5. Morfologia

- **Aditzaren morfologia: pertsona indizeak**

ta / da
ta: zitazü (ez *zidazü), *zeitan* (ez *zeidan, bat. zidan).

gü (hobe) / *kü*
gü: zaigü (zaikü), *deigü* (deikü), *zigüzü* (ziküzü)...

deizüt / dereizüt ahozkatzea: [déjsyt]
deizüt
dereizüt literatüran, hoin baten beharra balin bada

zirae / ziraie / zirade / ziradee / zidee (2. pertsona plürala) bat. zarete
 ahozkatzea: [sidé] [sirajé]
zidee (arrunta), *ziradee, ziraie* (lantürik)

zinatee / zinatekee / zinateie / zinatekeie (2. pertsona plürala) ahozkatzea: [sijnatékejé]
zinatekee, zinatekeie (biak)

zait, zaikü, zaio... (*izan*, nor-nori) ahozkatzea: [sajt] [sájky] [sájo] bat. zait, zaigu, zaio
naü, naüe, haü... (**edün*, nor-nork) ahozkatzea: [naj] [naje] [haj] bat. nau, naute, hau

zaio (*hari* sing.) / *zaitzo* (*hari* plür., oraialdia), *zeion* (sing.) / *zeitzon* (plür, lehenaldia)

• **Aditzaren morfologia: agintaldia (inperatiboa)**

zite (agintaldia, 2. pertsona singularra) bat. *zaitez*, ahozkatzea: [síte]

zitee / *ziteie* (agintaldia, 2. pertsona plurala) bat. *zaitezte*, ahozkatzea: [sité]

zitee, *ziteie* (biak)

izaiozu / *ezozü* (arrunta)

erran ezozü / *errozü* (arrunta), *erran izok* / *errok* (arrunta)

ohart, *orit*, *osot*, *marrazt*, *ürrent*, *xüxent*... (*Erranaldiak xüxent itzazü*), *marra*, *margo*, *oso*, *üngüra*...

• **Erakusleak**

hauk / *hoik* (abs.), *hauek* / *hoiek* (erg.) (erakusle hüilana plüralean)

singülar absolutibo	singülar ergatibo	plüral absolutibo	plüral ergatibo
<i>hau</i>	<i>honek</i>	<i>hauk</i> / <i>hoik</i>	<i>hauek</i> / <i>hoiek</i>
<i>hori</i>	<i>horrek</i>	<i>horik</i>	<i>horiak</i>
<i>hura</i>	<i>harek</i>	<i>hurak</i>	<i>haiek</i>

Erakusle hüillanak plüralean bi forma badü: *hauk* eta *hoik* (absolutibo), *hauek* eta *hoiek* (ergatibo), etab. *Haiek* [hɛk] ahozkatzen da.

• **Zonbakiak**

hirutan hoge / *hiruetan hoge* / *hiruretan hoge* ahozkatzea: [hiútan]

*hiruretan hoge*⁵ (hobe)

lautan hoge / *lauetan hoge* / *lauretan hoge* ahozkatzea: [láwtan]

lauretan hoge (hobe)

hiruehün / *hirurehün*⁶

hirurehün (hobe)

lauehün / *laurehün*

laurehün (hobe)

⁵ Euskaltzaindia, Arauak 7: «60 eta 80 adierazteko *hirurogei* eta *laurogei* ageri dira forma nagusi bezala. Ekialdean ere *hirurogei* bezalakoak erabili izan dira historian, baina XVIII. mendetik *hiruretan hoge* (*hiruetan hoge*, berriagoa) eta *lauretan hoge* (*lauetan hoge*). Kontuan izan, jakina, *hogo* horrek ere sortzen dituen aldaerak», 21. or. «60 hirurogei (hiruretan hoge) 80 laurogei (lauretan hoge)», 23. or.

⁶ Euskaltzaindia, Arauak 7: «300 hirurehun 400 laurehun», 23. or.

• **Kasüak**

Soziatiba (soziatiboa)

-kin / -ki

-kin / -ki (biak)

Inesiba (inesiboa)

gaiian, goizan

barnen / barnean, gainen / gainean

Adlatiba (adlatiboa): **-la (-lano) / -lat**

hureala, hurealano (jusqu'à l'eau)

hurealat (vers l'eau, en mouvement vers)

Ablatiba (ablatiboa)

-tik / -ti (ez)

-tik

Lekü izen propioekin **-rik** (ez *-tik*)

Maulerik, Arrokiagarik, Eskiularik, Ameriketarik, Garraibirik...

Artikülüa balin bada: *-tik*. *Onizepea, Ospitalepea, Sarrikotapea, Xiberoa: -a* hori artikülüa da.

Onizepetik, Ospitalepetik, Sarrikotapetik, Xiberotik

Bena *Onizegainerik, Sarrikotagainerik, -a* artikülüa ez beitüe (*Onizegaine, Sarrikotagaine*).

• **Balintza aitzinizia (aurrizkia): ba-, balin ba-**

balin ba- / balinba

balin ba- (ez lotürik, balintza): *balin bada*

balinba (segür ere, heltü bada)

bada / ez da

bada (lotürik): *jente bada* (ez **ba da*)

ez da (ez lotürik): *jenterik ez da* (ez **ezta*)

Erreferentziak

- CASENAVE-HARIGILE Junes, 1989, *Hiztegia Français-Eüskara* Züberotar eüskalkitik abiatzez. _____, 1993, *Hiztegia II Eüskara-Français*, Xiberotar eüskalkitik abiatzez.
- ETXEBARNE Jüje, 2010, *Gramatika emendakinak. Zuberoako euskaraz*.
- EUSKALTZAINDIA, 1979, Kontsonante busti-palatalen grafiaz Euskaltzaindiaren erabakia, *Euskera*, XXIV (2. aldia) - 1, Bilbo, 91-92.
- _____, 1979, « H » letraren ortografi arauak, *Euskera*, XXIV (2. aldia) - 2, Bilbo, 659-693.
- _____, 1994ko urriaren 28an onartua, *Arauak 7. Zenbakien idazkeraz*, 21-24, www.euskaltzaindia.net/dok/arauak/Araua_0007.pdf
- _____, 1999ko iraila, *Zuberoako herri eta herritarren izendegia*, *Euskera*, separata, Bilbo.
- _____, 2010, *Hiztegi Batua* 3. argitaraldia.

Lanean parte hartü düenak molde batez edo bestez:

Joana Arhancet (Basabüruko ikastola, erakasle), **Maidier Bedaxagar** (Ikas Xiberoa), **Johañe Bordaxar** (XEB, idazle), **Junes Casenave-Harigile** (ohar idatziak, Euskaltzaindia, idazle), **Battittu Coyos** (Euskaltzaindia), **Jean-Louis Davant** (Euskaltzaindia, idazle), **Christelle Elgoyhen** (erakasle), **Allande Etxart** (XEB, ütüzalzale), **Dani Etxart** (Xiberoko Botza), **Margaita Etxart** (andereño ohi, idazle), **Niko Etxart** (idazle), **Jüje Etxebarne** (AEK, idazle), **Panpeia Etxebarne** (idazle), **Maddi Etxekopar** (Ikas Xiberoa, AEK), **Mixel Etxekopar** (erakasle), **Eliane Héguiaphal** (ohar idatziak, Argia kolegioa, erakasle), **Marlène Irigoyen** (erakasle), **Maritxu Lacarrieu** (Xiberoa Herri Alkargoa), **Anne-Marie Lacroix** (erakasle kolegioan), **Vanessa Lechardoy** (Mauleko Herriko Etxea), **Odette Mohorade** (Eperra ikastola, erakasle), **Maddi Oihenart** (Sü Azia), **Patxi Patalagoyti** (AEK), **Txomin Peillen** (Euskaltzaindia, idazle), **Maidier Sarasola** (erakasle), **Jakes Sarraillet** (Euskaltzaindia, Hezkuntza nazionaleko ikuskari), **Jean-Claude Séhébiague** (Erakaskuntza público, erakasle), **Marie-Jo Thornary** (XEB, AEK, Xiberoa Herri Alkargoa), **Xarles Videgain** (Euskaltzaindia).